

Зміст

ПЕРЕДМОВА	7
розділ 1. Теоретичні основи дослідження сутності територіальних громад	12
1.1. Категоріальна основа дослідження життєдіяльності місцевих громад	13
1.2. Соціально-економічна сутність територіальних громад	26
1.3. Еволюція сутності громад в умовах глобалізаційних змін	43
розділ 2. Детермінанти соціально-економічного розвитку територіальних громад	52
2.1. Теорії соціально-економічного розвитку територіальних громад	53
2.2. Соціокультурні фактори соціально-економічного розвитку: досвід економічної аксіології в Україні	74
2.3. Фінансові механізми формування інституційного середовища сталого розвитку громад	90
розділ 3. Методологічні засади фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку місцевих громад	100
3.1. Нормативні аспекти фінансових відносин на рівні територіальних громад (громадських фінансів)	101
3.2. Оцінка фінансової спроможності місцевих бюджетів	114
3.3. Визначення пріоритетів фінансового забезпечення сталого місцевого розвитку за участі територіальних громад	123

- розділ 4. Концептуальні основи партисипативного управління фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку територіальних громад 146
  - 4.1. Підходи до забезпечення місцевого розвитку, засновані на участі територіальних громад 147
  - 4.2. Специфіка соціальної відповідальності бізнес-структур при фінансуванні соціально-економічного розвитку територіальних громад 170
  - 4.3. Фінансове забезпечення громадських організацій як фактор місцевого соціально-економічного розвитку 186
- розділ 5. Фінансові інструменти регулювання соціально-економічного розвитку, засновані на участі місцевих громад 200
  - 5.1. Партисипативне бюджетування 201
  - 5.2. Функціонування фондів розвитку громад 212
  - 5.3. Мікрокредитування, засноване на участі громад 225
  - 5.4. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку громад 239
- розділ 6. Вплив партисипативного управління фінансовими ресурсами на соціально-економічні показники життєдіяльності місцевих спільнот 250
  - 6.1. Механізм партисипативного фінансування місцевого розвитку (на прикладі Проекту Європейського Союзу і Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду») 251
  - 6.2. Партисипативне управління фінансовими ресурсами як фактор розвитку соціального капіталу місцевих громад 256
  - 6.3. Вплив фінансових інструментів соціальної мобілізації громад на економічні показники їх розвитку 263
- розділ 7. Науково-практичні підходи до регулювання сфери суспільних фінансів на місцевому рівні 276
  - 7.1. Фінансова політика забезпечення виробництва місцевих суспільних благ 277
  - 7.2. Механізми фінансування системи охорони здоров'я на рівні територіальних громад 285
  - 7.3. Формування нормативів фінансування культурної сфери на місцевому рівні 294

Передмова

Соціально-економічний розвиток суспільства починається з розвитку територіальних громад. Намагання людства шукати відповіді на глобальні виклики сучасності відбувається на фоні невирішених локальних проблем, а часто й породжується ними.

Проте саме такі «незначні» проблеми, як водопостачання, система опалення, охайність будинків і території навколо них, послуги з охорони здоров'я, освіти та багато інших, турбують пересічних громадян найбільше. У той же час світовий досвід засвідчує, що таких «незначних» потреб у сфері місцевого розвитку така кількість, що навіть найбагатші уряди не в змозі їх вирішити впродовж короткого терміну.

З часом кількість проблем місцевого розвитку лише зростає. Більше того, утримування місцевої інфраструктури, що поступово зношується, є перманентною проблемою, яку необхідно постійно вирішувати місцевим органам влади. Таким чином утворюється замкнене коло, у якому місцеві жителі незадоволені у зв'язку з недоотриманням необхідних чи бажаних послуг, а держава занепокоєна тим, що не володіє достатньою кількістю ресурсів, перш за все фінансових, щоб забезпечити задоволення потреб її громадян.

В Україні місцевий розвиток стає досить складним завданням, оскільки країна завершує етап становлення ринкової економіки і входить у режим обслуговування запитів населення щодо зростання якості життя. В умовах відкритого світу й вільних комунікацій населення стає більш обізнаним і більш вимогливим до суспільних послуг, відповідно тиск на державу починає перевищувати її можливості щодо утримування старої, зношеної та неефективної інфраструктури. Це вимагає додаткових фінансових ресурсів, які неможливо залучити без відповідної фінансової політики на рівні територіальних громад.

Історично не тільки розвиток, а й заснування багатьох громад завдячують наявності необхідних коштів: на обкладинці цієї монографії представлено фото пам'ятника сумці, завдяки якій виникло м. Суми. За переказами на місці заснування м. Суми було знайдено три сумки з грошима, на які і було побудоване місто. Ці три сумки прикрашають сьгодні герб міста.

Сучасна ситуація в українських громадах ускладнюється ще й тим, що рівень патерналізму громадян є вкрай високим. Мешканці територіальних громад покладають надії на державну владу, яка, на їх переконання, повинна вирішити їхні проблеми. Особливо гостро ця проблема стоїть в сільській місцевості: якість життя людей там дуже низька, кількість жителів різко зменшується, на карті України зникають цілі села. Разом із економічними проблемами в українські села та містечка прийшли й соціальні – мешканці, які живуть на одній території, часто вже не є однією громадою. Вони не мають спільних мети й цінностей і не здатні ефективно використовувати навіть наявні спільні ресурси. Незадоволення державою зростає.

За такої ситуації держава прагне задовольнити потреби місцевого соціально-економічного розвитку, але не спроможна це зробити через брак можливостей та фінансових ресурсів. За таких умов держава повинна шукати нових партнерів, які можуть запропонувати допомогу. Українська держава зазвичай намагається отримати фінансові ресурси у міжнародних фінансових організацій, ігноруючи можливість стимулювання розвитку, орієнтованого на участь місцевих стейкхолдерів.

Розвиток територіальних громад є багатомірним, у ньому беруть участь багато економічних суб'єктів. Найбільш істотну роль у місцевому розвитку відіграють неурядові організації, приватний бізнес та безпосередньо самі місцеві жителі. Приватний сектор часто залишається осторонь проблем місцевого розвитку через відсутність відповідних передумов чи стимулів із боку місцевої влади. У той же час представники приватного бізнесу – з тих чи інших міркувань – часто хочуть і можуть сприяти місцевому розвитку за допомогою фінансових або нематеріальних внесків. Громадські організації як представники неурядового сектору сприяють місцевому розвитку через захист інтересів місцевих жителів, активізацію населення, підвищення його поінформованості та контролюючу діяльність місцевої влади. Фінансові ресурси місцевих жителів та потенціал їх активної дії часто перевищують потужність можливостей місцевої влади.

За цих умов пошук ефективних економічних та організаційних інструментів, які підвищували б якість життя територіальних громад і сприяли їх розвитку, є вкрай актуальним. На нашу думку, таким

інструментом є модель партисипативного управління фінансовими ресурсами місцевих спільнот, яка сприяє економічній кооперації та соціальній мобілізації мешканців територіальних громад, призводить до активізації «дрімаючого» соціального капіталу й бажання людей допомогти самим собі. Науковому дослідженню методологічних засад партисипативного фінансування місцевого розвитку та аналізу використання прикладних фінансових інструментів колективного фінансування і присвячена ця монографія.

У першому розділі монографії досліджується соціально-економічна сутність територіальних громад та аналізується специфіка економічних і фінансових відносин на місцевому рівні.

У другому розділі розглядаються теорії місцевого соціально-економічного розвитку та його детермінанти, у тому числі фінансові.

Третій розділ присвячений методологічним засадам фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку на місцевому рівні. У ньому представлені нормативні аспекти фінансових відносин на рівні територіальних громад та запропоновано підхід до визначення пріоритетів фінансового забезпечення сталого місцевого розвитку.

Концептуальні основи партисипативного управління фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку територіальних громад розглянуті в четвертому розділі. Особлива увага – ролі приватного бізнесу і громадських організацій у місцевому розвитку.

П'ятий розділ присвячений аналізу фінансових інструментів, заснованих на участі місцевих спільнот. Запропоновані шляхи та можливості практичного використання інструментів колективного фінансування у вітчизняних територіальних громадах.

У шостому розділі досліджується вплив партисипативного управління фінансовими ресурсами на соціально-економічні показники життєдіяльності місцевих спільнот. Висновки зроблені на основі дослідження результатів діяльності проектів місцевого розвитку, що реалізуються в Україні Програмою розвитку ООН і передбачають партисипативна фінансування.

Сьомий розділ монографії присвячений обґрунтуванню науково-прикладних підходів до удосконалення фінансової політики забезпечення виробництва місцевих суспільних благ. У якості прикладів розглянуто фінансування послуг культури та охорони здоров'я на рівні територіальних громад.

Монографія буде корисною для фахівців і науковців у галузі місцевого самоврядування, працівників державних структур, підприємств, громадських організацій та установ, причетних до сфери місцевих фінансів, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних

закладів – усіх, хто поглиблено цікавиться пошуком додаткових резервів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Автор висловлює подяку персоналу міжнародного проекту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН в Україні «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» за можливість «польових» досліджень та апробацію отриманих результатів.

Також автор вдячний за фінансову підтримку Консорціуму економічних досліджень та освіти EERC (The Economics Education and Research Consortium), у рамках наукового гранту якого виконано частину монографічного дослідження, а також колективу Сумського державного університету за створення умов для творчого наукового пошуку.

1

Розділ 1.
Теоретичні основи
дослідження сутності
територіальних громад

1.1. Категоріальна основа дослідження життєдіяльності місцевих громад

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття поняття громада та громадянське суспільство стали невід’ємною частиною суспільних дискусій, а завдання розвитку громад все більше обговорюється не лише в соціологічній, а й економічній науці.

Проте на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення поняття громада, особливо коли говорять про її соціально-економічний розвиток. Найчастіше йдеться про громаду як спільноту, об’єднану за ознакою спільного проживання у певній місцевості, тобто територіальну громаду. Однак таке трактування терміну територіальна громада має дещо односторонній характер. Якщо проаналізувати програми соціально-економічного розвитку більшості областей, міст і сіл України, то можна визначити, що вони направлені перш за все на розвиток територій, а не громад/людей, які на них проживають. На наш погляд, термін територіальна громада насамперед стосується не території, а конкретних людей, об’єднаних спільними інтересами, та досвіду, соціальних відносин і прагнень.

Розуміння сутності поняття громада важливо також із точки зору правильного визначення методології дослідження цього об’єкту аналізу. Необхідність і першочерговість методологічних пошуків, як писав видатний німецький економіст ХХ століття В. Ойкен у книзі «Основні принципи економічної політики», пояснюється тим, що для досягнення загальних результатів «науковий метод має набагато більше значення ніж будь-яке окремо взяте відкриття (Ойкен, 2005, С. 464). На думку відомого українського вченого С. Мочерного „методологія економічного дослідження не може бути довільною, вона повинна узгоджуватися з логікою (законами та закономірностями розвитку) об’єкта пізнання” (Мочерний, 2001, С. 7). Сказане безумовно відно-

ситься й до обраного в нашій роботі об'єкта дослідження. При аналізі соціально-економічної сутності територіальних громад дуже важливим є метод мислення відповідними економічними категоріями, які дозволяли б і формулювати, і вирішувати проблеми.

Саме тому свою роботу ми почнемо з характеристики термінології. Для цього існують ще й додаткові причини. Одна з них пов'язана з етимологією терміна «громада», а друга – зі специфікою використання цього терміну в державних нормативно-правових актах.

Згідно з Етимологічним словником української мови *громада* являє собою «суспільство, групу, товариство; великий предмет; купу» (Етимологічний, 1989). Крім української, це слово присутнє й у багатьох інших мовах: рос. *громада*, блр. *грамада*, сербск.-цслав. *грамада*, болг. *грамада*, *грѣмада*, сербохорв. *грамада*, словен. *gramada*, *grmada*, чеш., слвц. *hromada*, польск. *gromada* та ін. Спорідненими є лит. *gramatas* «купа», р.-інд. *gramas* «натовп, спільнота», лат. *gremium* «лоно, надра, жменя».

У Тлумачному словнику української мови в її томах, виданому в 1970–1980 роках, слово *громада* пояснюється як:

1. Група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і т. ін.
2. Об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організація.

3. Історично в Україні та в Білорусії – поземельне селянське об'єднання, а також збори членів цього об'єднання.

4. Організація української ліберально-буржуазної інтелігенції в 60–90 рр. XIX століття. У період розвитку промислового капіталізму українська буржуазія прагнула створити свої політичні організації та виробити свою політичну програму. Для цього вона створювала так звані громади, які об'єднували значні групи української буржуазної інтелігенції (Словник, 1971, С. 174). Перші товариства «громади» як національно-культурні осередки української інтелігенції виникли в Києві та Петербурзі у 50-х роках XIX століття. Їх засновниками і першими членами стали відомі діячі української культури М. Костомаров, П. Куліш, П. Чубинський, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Лисенко, М. Старицький та інші. Одним із активних членів «Громади» тих часів був Т. Шевченко. Одночасно виникають «Громади» в Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, інших містах України.

На території сучасної України, Польщі та Білорусі у період з XV по XVIII століття найменшою одиницею адміністративно-територіального поділу та місцевого самоврядування була громада – польск. *gromada*; поняття «громада» також використовувалося для позначення жителів одного церковного приходу або прошарку міської бідноти. У

Польській Народній Республіці (XX ст.) громада (*gromada*) була адміністративно-територіальною одиницею, до складу якої входило кілька сільських населених пунктів. Громадянин – житель, що належить до певної територіальної спільноти – села, міста, країни; цей стан юридично оформлено. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки в цьому соціумі й підпорядковується певним (прийнятим у суспільстві) нормам та законам.

Письмові свідчення існування громади можна знайти в «Руській Правді» (XI–XIII століття). Сільська громада існувала на певній території, сход громади вибирав главу – старшину (або призначався власником землі) та інших членів громадського правління, суду тощо. Також у громаді вівся облік і розподіл спільного нерухомого майна (землі), певних доходів і витрат та встановлювалися правила спільного використання земель, податкова система та кругова порука (колективна відповідальність за кожного члена) за порядок і правопорушення, які відбувалися на території громади. Об'єднання людей в одну спільноту відбувалося навколо церкви – у церковному приході відбувався процес організації (навчання, виховання) життя за моральними нормами віросповідання (у даному випадку іудеохристиянства).

На думку С. Колибаби, виходячи з призначення громад, термін «громада» повинен містити відповідні поняття іудеохристиянства – життя, народ, закон, тобто описувати спосіб життя організованого (за законом) співтовариства людей. Згідно з етимологією івриту GR + OM + ADA (громада) = ГАР (жити, проживати) + OM (народ) + ЄДА старовинний звичай, закон; тобто група людей (народ), що живе общиною за законом (що живуть в ЗАКОНІ) (Колибаба, 2013).

Безпосередньо в українській мові у слова громада є близький синонім спільнота, відповідниками в російській мові є община и сообщество. Також як синонім інколи використовуються слова товариство чи співтовариство. У сучасній економічній літературі також використовуються калька з англійської ком'юніті. Тому більш важливим для наукового аналізу є не стільки етимологія цих слів, скільки їх змістовне наповнення.

Грецький філософ Арістотель описував громаду як групу людей, що збираються разом, щоб насолодитися спілкуванням одне з одним, задовольнити основні потреби і знайти сенс життя (Крістенсон і Робінзон, 1980).

Томас Гоббс, англійський філософ XVII століття, мав дещо інше розуміння поняття громади. Він вірив, що формування громади – це є природний наслідок того, що люди збираються разом, щоб реалізувати свої особисті інтереси, які найкраще можна реалізувати саме в

групі. Тому Гоббс робив акцент на особистому інтересі як протилежному до інтересу великої групи (Крістенсон і Робінзон, 1989).

Дж. Бернард, активний діяч розвитку громад, описує громаду як географічно окреслену соціальну систему або набір інтегрованих функціональних підсистем (Гоман, 1999¹).

Д. Мінар та С. Грін, дослідники розвитку громад, акцентують увагу на відносинах, що описують громаду як єдність з оточуючими, розширення зв'язків з родиною та друзями на тих, хто розділяє з нами спільну долю (Поплін, 1979²).

Словник Фанка й Вагнеля дає визначення громаді як групі людей, що живуть разом в одній місцевості та підлягають однаковим законам, мають спільні інтереси, риси та ін³.

Більшість із цих визначень мають дещо спільне одне з одним, але акцентують на різних речах. У деяких – наголос робиться на спільних інтересах між людьми, інші ж – підкреслюють життя у визначеній географічній місцевості, а деякі – сфокусовані на зв'язках між людьми однієї спільноти.

Еволюція поглядів соціальних наук на зміст терміну community розглянута в роботах російського вченого І. Б. Гойхмана, який зокрема зазначає, що Дж. Гіллер ще в 1955 році системно проаналізував 94 визначення поняття «ком'юніті» (Гіллер, 1955) і визначив, що «ком'юніті складається з людей, які вступають у соціальну взаємодію в межах географічної території та мають один і більш спільних зв'язків» (Гойхман, 2006).

Надалі різні науковці намагались удосконалити це визначення, акцентуючи увагу на певних деталях. Так, Я. Щепанський характеризував громаду як групу людей, «члени якої пов'язані узами спільних відношень до території, на якій вони проживають, і узами стосунків, що впливають із факту проживання на спільній території» (Щепанський, 1969, С. 160); Е. Рейс визначав її як одиницю соціальної організації (Рейс, 1962), а Д. Поплін розглядав громади як місця, «де люди утримують свої будинки, заробляють собі на життя, виховують дітей і здійснюють левову частку своєї життєдіяльності» (Поплін, 1969).

Американська соціологія вісімдесятих, заглиблюючись у конкретику, пояснювала поняття ком'юніті як найменшої територіальної групи, яка може охопити всі аспекти людського життя. «Це локальна група, досить обширна, щоб «включати» всі головні інститути, всі статуси й інтереси, притаманні суспільству. Це найменша група, яка

¹ Цит. за Бопп, 2008.

² Цит. за Бопп, 2008.

³ Цит. за Бопп, 2008.

може бути і часто є товариством» (Грунт, 1982, С. 92), а словникові визначення приблизно цього ж періоду обмежуються предикативними формулюваннями типу «соціальна мережа взаємодіючих індивідів, зазвичай концентрованих у рамках певної території» (Коллінз, 1991).

Після невеликого проміжку часу Н. Смельзеру вже не вдалося повторити спробу Дж. Гіллер проаналізувати всі існуючі визначення терміну «комюніті» через дуже велику кількість трактувань. Відповідно Н. Смельзер висловив думку, що «поняття ком'юніті має так багато відтінків і значень, що майже неможливо дати точне визначення цього поняття» (Смельзер, 1994).

У наукових дослідженнях сучасного російського соціолога А. М. Кисельової зроблена спроба системно проаналізувати визначення категорії громади та її відмінностей від деяких інших дефініцій (суспільства, спільноти, соціальної групи, товариства), що відображають суть соціального об'єднання людей (Кисельова, 2011). Її аналіз продемонстрував, що при відсутності необхідності акцентувати сутнісні відмінності понять спільноти, громади та суспільства в науковій літературі відбувається їх змішування. Проте у представників різних наук характеристики цих категорій різняться. У той же час вони всі мають на увазі певну просторову та часову локалізацію.

На думку А. М. Кисельової, категорії громади та спільноти не містять первинних сутнісних протиріч, і можуть розглядатися як єдине ціле на відміну від понять «суспільство» і «громада/спільнота», побудованих на принципово протилежних за обсягом та змістом позиціях (Кисельова, 2007). Наприклад, Г. Еллінек вважав, що громада являє собою союз, якраз призначений для самоврядування і є логічним попередником державного апарату, його природною основою (Еллінек, 2004). Причому самоврядування, яке може здійснюватися таким союзом, має носити активний характер, тобто визначатися реалізацією громадянських ініціатив з боку населення. Поняття ж суспільства має безліч трактувань, що свідчить про його категоріальну «розмитість». Тому, насамперед, необхідно виділити і зіставити дві основні організаційні моделі (громада і суспільство), а також відповідні їм соціально-економічні відносини (громадські та суспільні). На думку І. Б. Гойхмана, співвідношення понять «громади» і «суспільства» корелює з дихотомією «індивідуального» і «колективного», з пошуком у розвитку даних соціально-економічних відносин певного балансу між спільним і приватним (Гойхман, 2006).

Зрозуміло, що суспільство включає в себе різні за обсягом і статусом громади. Останні, у свою чергу, являють собою соціально-еконо-

мічні одиниці суспільства як системи, забезпечуючи на основі інтеграції наявність у нього специфічних емерджентних властивостей.

Цікаву точку зору на співвідношення громадського й суспільного висловив Дж. Мердок. Він представляв громаду як родове позначення груп, які організовані на переважно територіальній основі, розглядав її як максимальну групу осіб, що проживають зазвичай на одному місці та знаходяться в безпосередньому спілкуванні один із одним. Дж. Мердок вважав, що громада разом з нуклеарною сім'єю – це єдині дійсно універсальні соціальні групи, які зустрічаються в усіх відомих науці суспільствах (Мердок, 2003). Громада характеризується наявністю спільної території, взаємозалежністю сімей, що її утворюють, передбачає тісне знайомство членів громад один із одним, спільне господарство, спеціалізацію та розподіл праці, що досягається в рамках обцинної організації. Враховуючи кількість людей, що входять до складу громади, Дж. Мердок виділяє громади нижнього рівня (невелика кількість сімей), для яких характерний родинний тип стосунків, і верхнього рівня (у межах таких громад встановлення стійких тісних зв'язків між великим кількістю індивідів практично неможливо). Остання кількісна характеристика відноситься до категорії суспільних зв'язків. Дослідження Дж. Мердока пояснюють, чому у великих міських поселеннях, що в цілому характеризуються ознаками суспільства, спостерігається сегментація на локальні округи або квартали, кожен з яких мають очевидні ознаки громад.

Фундаментальні відмінності в поглядах на громади мали Г. Спенсер і О. Конт. Перший робив акцент на «симбіозі» через поділ праці, конкуренцію і взаємозалежність у соціальному комплексі. О. Конт виділяв консенсус іншого роду, а саме загальну культуру, загальні переживання, загальні цілі та поняття. На цій основі Е. Дюркгейм визначив дуалізм спільноти і суспільства, відповідно, через органічний і механічний типи солідарності. Г. Мен визначив їх як «статус» і «договір», що в кінцевому рахунку дозволило встановити смислові відмінності в категоріях *громади* і *суспільства* (Ф. Теніс, М. Вебер та ін.).

Уперше найбільш повну характеристику цих понять дав Ф. Теніс, використовуючи терміни *Gemeinschaft* (громада, спільнота) і *Gesellschaft* (суспільство), щоб провести розмежування між традиційним і сучасним суспільством.

Праця Ф. Теніса «*Gemeinschaft und Gesellschaft*» українською мовою майже завжди перекладалася як «Громада і суспільство», а не «Спільнота і суспільство», що свідчить про розуміння вченими близькості саме понять *Gemeinschaft* та *громада*. В англійському перекладі ця праця звучить як «Community and association» (видавництво 1955

року), «Community and society» (видавництво 1988 року), «Community and civil society» (видавництво 2001 року), тобто більше дискусій викликала не сутність поняття *Gemeinschaft*, яке однозначно відповідає поняттю *Community*, а сутність поняття *Gesellschaft*. У російському перекладі ця робота Ф. Теніса спочатку перекладалась як «Община и общество» (Ионин, 1979), потім як «Сообщество и общество» (Словарь, 1990) і, нарешті, як «Общность и общество» (Теннис, 2002). Така еволюція російського перекладу свідчить про відсутність у російській мові повного відповідника поняттю *Gemeinschaft*, у свою чергу це означає, що за змістом поняття *громада* не співпадає повною мірою з будь-яким із понять *община*, *сообщество* чи *общность* в російській мові.

Різниця громади і суспільства, за Ф. Тенісом, обумовлена існуванням двох типів зв'язку між людьми – органічного та механічного, в основі яких лежить певний тип волі: природна (в спільності) і раціональна (в суспільстві). У громаді панують соціальні зв'язки, засновані на спорідненості, сусідстві, людських уподобаннях, які підтримуються більшою частиною несвідомо і традиційно. Великий вплив у громаді має моральна, духовна складова відносин. У суспільстві ж домінують соціальні відносини, які ґрунтуються на обміні послугами й товарами, і кожен суб'єкт таких відносин усвідомлює корисність і цінність цих благ, тому такі відносини мають раціональну структуру. Суспільні відносини підтримуються свідомо, вони орієнтовані на отримання певної взаємної вигоди і, таким чином, виключають нерациональне поведінку. Якщо суб'єкти відносин у громаді прагнуть до досягнення загальних цілей, то суб'єкти суспільних відносин – до досягнення індивідуальних цілей. Громада припускає більшою мірою спонтанне міжособистісне спілкування при ігноруванні соціальних ролей і статусів, створення рівних, матеріально та соціально недиференційованих відносин. Суспільство ж характеризується особливою увагою до соціального статусу суб'єкта, підпорядкуванням відносин між людьми певним умовам і правилам. У сфері індивідуальної мотивації життя в громаді люди діють відповідно до правил громади, а в суспільному житті індивіди діють у середовищі знеособленого спілкування і за все розраховуються грошима, переслідуючи при цьому особисті егоїстичні інтереси.

Сучасний американський соціолог Н. Смелзер при вивченні суспільних відносин використовує інституційний підхід і вважає, що поняття суспільства є варіативним і досить складним. Тому неможливо дати його точне визначення: «суспільством можна назвати п'ятдесят жителів селища, загубленого в далекому тропічному лісі,

і сучасний Китай із його величезними містами і сотнями мільйонів чоловік населення» (Смелзер, 1994). Тим самим вчений намагається поєднати різні соціальні об'єднання індивідів у різні суспільства. Він підкреслює, що людські суспільства мають складну структуру, яка проявляється в поділі праці, особливості комунікацій, співробітничтві, взаємодопомозі, конфліктах, пануванні та підпорядкованості. На стан суспільства впливають різні типи розселення людей (малі та великі міста, сільські поселення, мікрорайони), щільність населення, ступінь концентрації людей у певних районах, рівень технічного розвитку. Потреба людей до об'єднання обумовлена біологічною залежністю людей один від одного, перевагами солідарності та співпраці, здатністю людей взаємодіяти один із одним на основі символічної комунікації.

Соціолог Чиказької соціологічної школи Л. Вирт провів градацію між суспільством і громадою на основі просторового критерію. Громаду зазвичай характеризує територіальна база, розподіл у просторі людей та інститутів, спільне життя на основі, що базується на взаємній відповідності інтересів, спорідненості та органічній взаємозалежності. Суспільство ж більшою мірою характеризується добровільними і договірними зв'язками між людьми, на які менше, ніж на органічні зв'язки між ними, впливає їх розподіл у просторі (Вирт, 2005).

Як правило, дослідники розглядають поняття громади/спільноти як базову соціологічну категорію, з якої слід виводити інші поняття. Про це говорив і Ф. Теніс, який одним із перших звернув увагу на диференціацію понять суспільства і спільноти. Він називав спільноту «зародковою формою» суспільства (Теніс, 2002), оскільки вважав її живим організмом, органічним утворенням. Відповідно на даному органічному базисі будуються конструкти всього суспільства. Таку ж саму позицію займають сучасні російські соціологи В. А. Ядов та Г. Є. Зборівський. Згідно з В. А. Ядовим соціальна спільнота – це взаємозв'язок людських індивідів, обумовлений спільністю їхніх інтересів завдяки подібності умов буття й діяльності людей, що складають дану спільноту, їх матеріальної, виробничої та іншої діяльності, близькості їхніх поглядів, вірувань, їх суб'єктивних уявлень про цілі та засоби діяльності (Ядов, 2000). Аналогічної точки зору щодо соціальної спільноти дотримується також Г. Є. Зборівський, який визначає її як «взаємозв'язок індивідів, які є самостійним суб'єктом соціальної дії і характеризуються єдністю та схожістю цілей, завдань, інтересів на основі спільних умов буття та діяльності» (Зборовский, 2004). При цьому він пояснює, що, характеризуючи спільність як взаємозв'язок, а не сукупність людей, ми визначаємо її органічну сутність «живого організму».